

Kulturreservatet Bråfors bergsmansby

Åtgärder 2014

Antikvarisk Rapport

Bråfors 1:3-2:3, 1:8, 5:1 och 1:7, Glimbo 1:3 och 1:5
Norberg socken
Norbergs kommun
Västmanland

Tobias Mårud

Kulturreservatet Bråfors bergsmansby

Åtgärder 2014

Antikvarisk rapport

Bråfors 1:3-2:3, 1:8, 5:1 och 1:7, Glimbo 1:3 och 1:5
Norberg socken
Norbergs kommun
Västmanland

Tobias Mårud

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 57 20
E-post: info@kmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2015

Omslagsfoto: Södra gaveln på hus 29 med ny vindskiva efter omläggning av västra takfallet. Infälld bild på hus 40, sett från sydöst, efter genomfört målningsarbete.
Foto: Tobias Mårud

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-457-3

Tryck: Stiftelsen Kulturmiljövård 2015

Innehåll

Inledning.....	5
Bakgrund.....	6
Byggnadshistoria, i urval.....	6
Genomförande.....	7
Hus 29, tröskloge.....	7
Hus 40, skolans vedbod.....	9
Resultat.....	10
Referenser.....	11
Kart- och arkivmaterial.....	11
Litteratur.....	11
Tekniska och administrativa uppgifter.....	12

© Lantmäteriet, Lantmäteriet, NVDB, ESRI Inc, RAA, SGU, Sjöfartsverket, SMHI, SVO, SCB, SJV, FM, Bergsstaten, SLU

Skala 1:50000

Figur 1. Utdrag ur Lantmäteriets WebbGis. Bräfors är markerat med en blå ring. Skala 1:50 000.

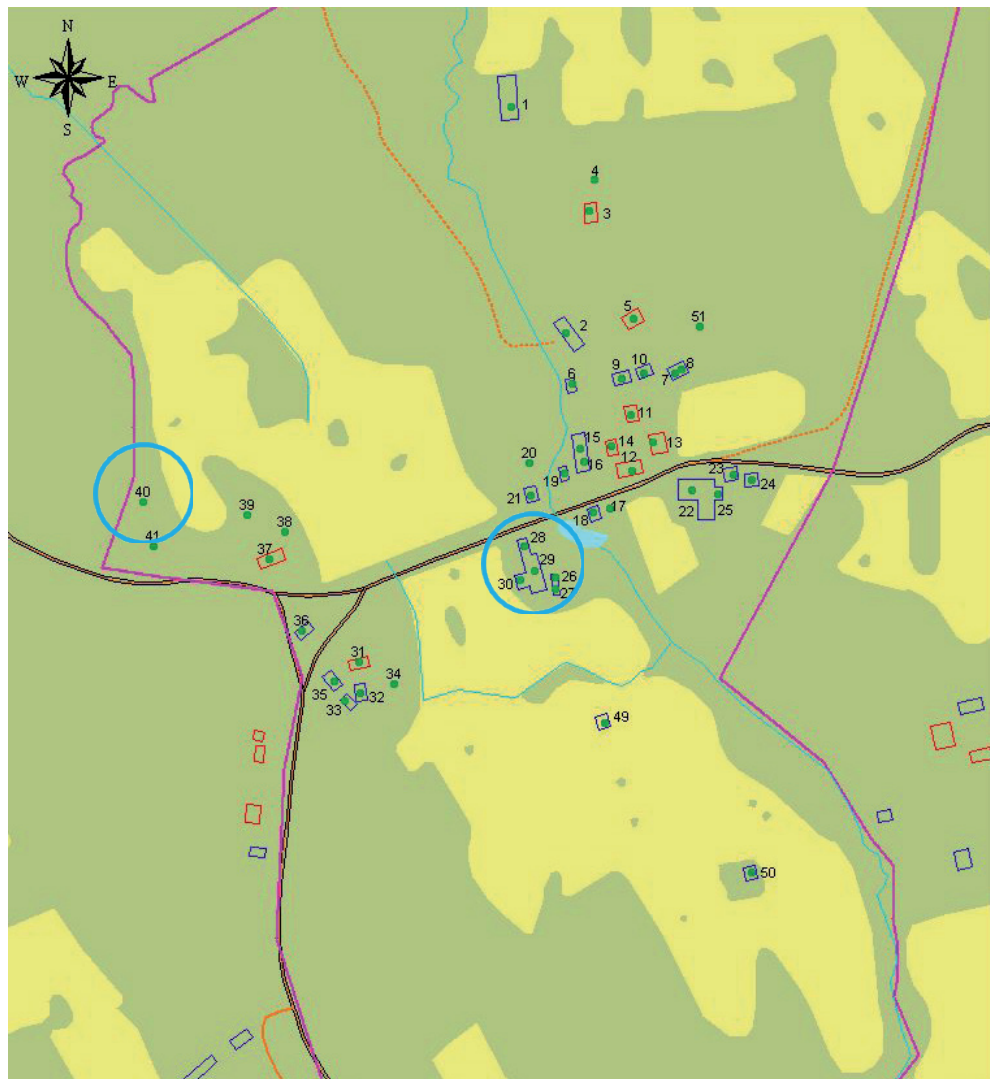
Inledning

Gården Stora Bråfors, eller Bråfors bergsmansby, är ett av få kulturresevat i landet. Byggnaderna underhålls kontinuerligt och större planerade restaureringsåtgärder genomförs vid behov, normalt varje år. År 2014 gällde de planerade insatserna åtgärd av taket på hus 29, vilket var i stort behov av omläggning. Utöver det målades även fasad och takfot på hus 40.

Figur 2. Vägen in mot Bråfors, från öster. Foto: Tobias Mårud.

Figur 3. Mangården på Bråfors, sedd från sydöst. Foto: Tobias Mårud.

Figur 4. Karta över Bråfors, med byggnadsnumrering. De blå cirkelarna markerar aktuella byggnader.

Bakgrund

Byggnadshistoria, i urval

Bråfors är en av landets äldsta dokumenterade bergsmansbyar. C14 prover har daterat byggnadslämningar i byn till 1200-talets mitt och Bråfors nämns första gången i skrift 1354, då benämnt Brateforse.

Byn bestod på 1530-talet av två bergsmansgårdar, Lilla och Stora Bråfors. Stora Bråfors och den före detta hyttplatsen ligger i direkt anslutning till hyttbäcken, Lilla Bråfors ligger ett stycke söder därom. Den äldsta kartan över Bråfors avmättes 1698. Den visar byns ägofördelning och hyttans läge men inga andra hus. Laga skifte förrättades under tiden 1830-1845. Lilla Bråfors flyttades i samband med skiftet till sitt nuvarande läge, strax sydöst om Stora Bråfors.

Bråfors hytta finns belagd i skriftlig källa år 1539. Enligt taxeringslängden för Älvsborgs lösen fanns tre bergsmän i Bråfors år 1571. Under 1600-talets senare hälft delades även Lilla Bråfors, så att det vid 1600-talets slut fanns fyra bergsmän i byn. På 1700-talet skedde ytterligare gårdsdelningar och antalet bergsmän steg. Genom nedläggningen av flera närbelägna bruk, främst i Söderbärke socken, anslöt sig under 1600- och 1700-talen även bergsmän i andra byar till Bråforshyttan som till följd därav ökade i betydelse. Under 1700 och 1800-talen ökade efterfrågan på järn och med den följde tekniska moderniseringar av hyttan. Vid 1800-talets slut drabbade bruksdöden en stor del av bergslagens små och medelstora hyttor. Bråfors bergsmän arrenderade då ut hyttan till Fagersta bruk. År 1902 lades driften ned och produktionsanläggningen revs. Mycket av byggnadsmaterialet återanvändes och nu återstår endast slagghögar. En kraftstation anlades år 1917 på den gamla hyttplatsens läge.

Under 1800-talet och delar av 1900-talet var bebyggelsen uppdelad i två gårdar på Stora Bråfors. Den större gården ägdes av bergsmanssläkten Brate och den mindre gården ägdes under huvuddelen av perioden av Fagersta bruk. Under 1900-talet sålde Fagersta bruk sin del av gården till familjen Brate och sedan mitten av 1960-talet har Stora Bråfors haft en ägare.

Efter att järnhanteringen avvecklats inriktades gårdarna i Bråfors på jord- och skogsbruk, men även på kreatursdrift och spannmålsproduktion, vilket avspeglas i bebyggelsen.

Bland byggnadsbeståndet inom kulturreseptatet kan mangården och åtminstone två ekonomibyggnader dateras till 1700-talet. Ett par ekonomibyggnader torde härröra från tiden kring övergången mellan 1700- och 1800-talet. Från 1800-talets första hälft och mitt finns ett tiotal byggnader. En dryg tredjedel av byggnadsbeståndet är uppförda under 1800-talets senare hälft. Från övergången av 1800-talet till 1900-talet och fram till 1940-talet uppfördes ytterligare ett tiotal byggnader.

Söder om landsvägen ligger framför allt byggnader som kan kopplas till jordbruksdrift. En av dessa är en stor tröskloge från 1890, det aktuella hus 29. Logen har byggts till i öster av Paul Brate år 1908. Årtal, namn och initialer har invändigt karvats in i timret. Rötskador i tillbyggnadens stomme åtgärdades under 2013

I västra delen av kulturreseptatet finns källargrunden till en skolbyggnad och ett hus som kallas ”skolans vedbod”, det aktuella hus 40, som även inrymmer garage och dass. I Bråfors gårdsarkiv finns en noggrann arbetsbeskrivning och ett entreprenadkontrakt angående byggandet av skolan. Enligt dessa handlingar skulle den vara färdig och avsynad 1 juli 1907. Vid en jämförelse av byggnadens utformning med arkivhandlingarna framgår det att skolan var uppförd i samma byggnadsskick som den bevarade vedboden. Vid åtgärder 2013 ersattes det ursprungliga plåttaket med pappklädd råspont och rötskadat virke i stomme och panel ersattes.

Genomförande

Hus 29, tröskloge

Trösklogen är sammanbyggd med hus 28 mot norr och hus 30 mot väster samt tidigt tillbyggd mot öster. I tillbyggnaden mot öster syns fortfarande de äldre, rödfärgade taktassarna.

Figur 5. Trösklogen innan åtgärd, sedd från väster. Foto: Tobias Mårud.

Figur 6. Östra fasaden, sedd från nordöst. Foto: Tobias Mårud.

Figur 7. Detalj av västra takfallet innan åtgärd. Foto: Tobias Mårud.

Figur 8. Exempel på skada i västra takfallet. Foto: Tobias Mårud.

Byggnaden har stolpverkskonstruktion med dubbla hammarband. Sadeltaket bärs av en takstomme med sidoåsar, vilandes på rader med tre stolpar, en mot vardera sidoås och en där den ursprungliga östra ytterväggen tidigare fanns. En av stolparna som bär den västra sidoåsen, nära mitten av byggnaden, har någon gång kapats. Stommen vilar på plintar av natursten samt grundstenar under stolparna. Fasaden har stående slät panel, delvis av kilsågade bräder. Panelen är målad med Falu rödfärg. På taket ligger ett undertak av glesa bräder och däröver pärt. Pärttakets har senare täckts med enkupigt lertegel.

Figur 9. Kapad stolpe. Foto: Tobias Mårud.

Figur 10. Västra takfallets ursprungliga undertak, vissa fuktskador synliga. Foto: Tobias Mårud.

Skadade och saknade tegelpannor har lett till rötskador och svampangrepp i undertaket på båda takfallen. Årets budget täckte dock endast omläggning av ena takfallet, vilket ledde till att endast det västra lades om.

Vid omläggningen plockades takteglet ned och tillvaratogs, befintligt undertak av pärt och brädor revs. Istället lades ett nytt undertak av råspont, täckt med takpapp. På detta lades nytt enkupigt lertegel. Innan omläggning åtgärdades några av taktassarna genom att skadat virke avlägsnades och nytt virke skarvades i. Även fotbräda samt vindskivor och vattbräddor ersattes på västra takfallet.

Figur 11. Del av västra takfallet efter åtgärd. Foto: Tobias Mårud.

Figur 12. Stolpen är inte åtgärdad. Foto: Tobias Mårud.

Figur 13. Tröskelogen sedd från väster, efter åtgärd. Foto: Tobias Mårud.

Figur 14. Detalj av västra takfallet efter åtgärd. Foto: Tobias Mårud.

Figur 15. Innan åtgärd, sekundärt tillkommen överligger av galvad omålade plåt i korta längder. Foto: Tobias Mårud.

Figur 16. Efter åtgärd, överligger i rödmålade plåt. Foto: Tobias Mårud.

Hus 40, skolans vedbod

Vid åtgärder 2013 lades nytt tak, skadad panel i fasad ersattes liksom skadad takstomme. Den nya panelen målades innan montering med resultatet att den kulörmässigt bröt av tydligt mot panelen i övrigt. Taktassarna, vilka utgör ändarna av takstommens bjälkar, samt takfoten, var omålade sedan åtgärderna 2013.

Figur 17. Hus 40 efter 2013 års åtgärder. Foto: Tobias Mårud.

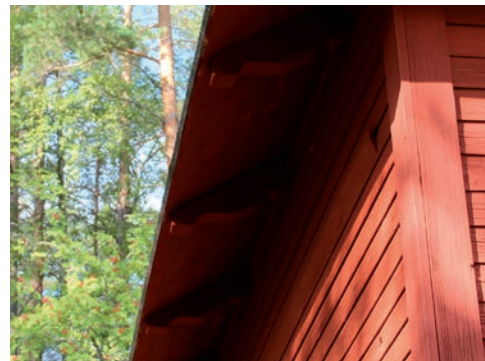

Figur 18. Ny takfot och ny taktass, båda omålade. Foto: Tobias Mårud.

Taktassar, takfot och fasadernas panel målades med röd slamfärg.

Figur 19. Hus 40 efter utfört målningsarbete. Foto: Tobias Mårud.

Figur 20. Takfot och taktassar efter åtgärd. Foto: Tobias Mårud.

Figur 21. När fasaderna fått färg syns tydligt avsaknaden av fotbrädor över sockeln. Foto: Tobias Mårud.

Figur 22. Visst färgspill på sockeln. Foto: Tobias Mårud.

Resultat

Målningen av hus 40 är väl utförd. Även arbetet med omläggningen av taket på hus 29 är väl utfört även om målningen av tassar och takfot är något slarvigt utförd. Det finns risk för att den ökade tyngden av den nya råsponen kan orsaka sättningar i takkonstruktionen, med tanke på att den kapade stolpen inte åtgärdats. Om stolpen inte ersätts eller konstruktionen på annat sätt stagas bör konstruktionen hållas under noggrann uppsikt.

Ur antikvariskt perspektiv kan tillvägagångssättet med taket i hus 29 diskuteras, inte bara att befintligt undertak revs utan även den genomgripande förändring som konstruktionen gavs vid omläggningen av det nya undertaket. Det sätter fokus på frågan om vilken ambition som bör finnas vid underhåll och restaurering av byggnader i ett kulturresevat? Miljöbalkens skyddsföreskrifter gällande byggnader i kulturresevat (7 kap. 9 §) är minst sagt knapphändiga och det är därför upp till förvaltaren att bestämma ambitionsnivå. Bråfors har en skötselplan utfärdad av Länsstyrelsen i Västmanland, och frågan är därför hur stora avsteg som kan göras från de antikvariska rekommendationerna i skötselplanen?

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Länsstyrelsernas Karttjänster (WebbGis)

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Litteratur

Skanser, Lisa. *Byggnadsvårdsplan för Bråfors bergsmansby*. Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen. Rapport 2007:98.

Tekniska och administrativa uppgifter

Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr: 14049
Fastighet: Bråfors 1:3-2:3, 1:8, 5:1 och 1:7,
Glimbo 1:3 och 1:5
Landskap: Västmanland
Län: Västmanland
Kommun: Norberg
Socken: Norberg
Beställare: Länsstyrelsen i Västmanlands län
Entreprenör: ByggPartner
Antikvarisk medverkan: Tobias Mårud
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41
722 12 VÄSTERÅS

